

A KONKRÉT–ABSZTRAKT JELENTÉSVÁLTOZÁS A REMEK SZÓ JELENTÉSTÖRTÉNETÉBEN

T. SZABÓ CSILLA

Az Erdélyi magyar szótörténeti tár szerkesztőjeként örömmel nyugtáztam, hogy a *remek* címszó, valamint összetételeinek, származékainak a szerkesztése az én feladatom lett. A konkrét–absztrakt jelentésváltozás, valamint a szófajváltás (főnévből melléknév) szemléltetésének iskolapéldája a szó. Eredetéről, jelentésfejlődéséről már többen is írtak.

Hadrovics (1965: 45) írásából plasztikusan kirajzolódik a kép, hogyan jutott el a kezdetben 'frustum, segmentum, pars', tehát konkrét jelentésű *remek* szó a *mesterremek* szóösszetételen keresztül a mai elvontabb jelentésig és a főnévi helyett inkább melléknévi használatig. A melléknév életrevalóságát jelzi, hogy belőle a továbbiakban ige (*remekel*), ebből pedig főnév képződött (*remeklés*) (Hadrovics 1992: 218–9).

Érdekes módon, bár ismeretes, hogy a *remek* szó elsődleges jelentése a 'darab' volt, az Erdélyi magyar szótörténeti tár példaanyagában csupán egyetlen, viszonylag kései, XVII. századi adalékot találtunk erre vonatkozóan: „1636: Szegeletre ualo czierép forma, hars fabul faragot, ki kisseb ki nagiub mindenestwl hét Remek, vgi mint keczike (!) farku Czierép forma, Jtem, az alliának ualo Czierép forma [Kv; RDL I. 109]”. (A szögletes zárójelben a SzT. adatainak forrását közöljük, a rövidítések feloldására lásd a SzT. I., valamint V. kötetének rövidítésjegyzékét.)

Ide kapcsolódnak azok a példák, amelyekben a *remek* valamely több darabból álló tárgy, pl. egy ékszer alkotó részét jelenti. Első adataink szintén a XVII. századból valók: „1622: Ualamj Zokniara ualo karikak apro ewsteök es mereö eöhoz ualo ket remék nio(m) egiwt m – p 31 tt. f. 9. d. 68 [Kv; RDL I. 119]. 1661: Egi giemantos niakra valo huszon kilencz Remekben, egi egi kozep szerü Giemant vagion egi egi Remekben, az Lebegöjeben kilencz közep szerü giemant vagyon, fekete zomanczos [Ks 90 Kornis Gáspár lelt.]”. Az utolsó ilyen adalék a XVIII. század második feléből származik: „1781: Körtvély formára csinált oldal Arany Lántz Gyöngyel el rakva tizenynyoltz remekből állo, és tizen hét kitsi Lántz szemmel öszve Lántzolja gyöngy szem vagyon benne két Száz, hatvan két szem [Nsz; Told. 3]”.

A céhek életére vonatkozóan a XVI–XIX. századból számtalan adalékunk van. A *mesterremek*, vagyis a mestervizsgára készített mintadarab egyszerűen *remek*-ként való megnevezésének, valamint elkészítésének ténye mellett számtalan más dologról is tájékoztatnak a kolozsvári Asztalos, Ötvös, Fésűs, Kőműves, Kovács, vagy akár a dési Mészáros és zilahi Fazakas céh jegyzőkönyveiből, levelesanyagából, számadáskönyveiből, artikulusaiból származó szövegek.

Egyelőre, néhány példa erejéig maradjunk a *mesterremek* megnevezésénél. A XVI. század közepéről való az első adat: „1561: Valamel ewtües legen akar hun tanolt legen is az itüaloktol meg üalüa az ky az Cehbe be akar allanj kewteles legen az meste-

rek kozzwl űalamellyet egy egez eztendeig heti berert zolgalni ... Annacútanna penig hog az eg' eztendot ky lakia ... az Ceh mestertol az mester Remeknek meg Chinalasara napot kerien ... Senkit kwlomben az cehben ne veg'enek. Az melly nap penig azt ki keri annak vtanna koűetkezendó cehnek be gwlesere melly elozor lezen az Remeket meg' kezítche, az mestereknek akkorra be mutassa [Kv; ÖCART]. 1734: az mely remekjét a B. Czeh meg vizsgálván Ő kegyelme(ne)k, hibásnak tanála, és marazták ő kegy(el)mét 3 forintig [Kv; FésCLev.]. 1801: Anno 1801 Die Augusti egisz Czeh Gyűlisi alkalmatosságal vígesztetet hogy ennek utánná (!) a Czeba álló Szemij a remeket meg ígetve agyabe [ZFaz.]”.

A *mesterremek* elkészítését, a remekezést is nevezték ráértéssel egyszerűen csak *remek*-nek: „1702: Vasarhelyi András... a Remekert valo esztendejeben feles űdőt negligalt, es annak rendi szerent el nem töltötte hane(m) medio tempore megh házaso-dott, imponalt rá a' Céh sok keresere, es immar sok űdöktől fogvan valo Ceh uta(n) valo jarasara f 13 A' mellyet paratis leis tőn es a B. Cehis léuala És ennek 3 forintya esik a' Remek előtt valo meg házasulasert, a tize penigh az űdö el nem töltésért [ACJK 50]”.

A *remek* jelenthet egy kelmefajtát is, amelyről azonban Hadrovics (1965: 45) szerint nem lehet eldönteni, vajon azonos-e az előbbieken tárgyalt szavunkkal, vagy csak véletlenül esett vele egybe, s azt sem, hogy minden esetben posztófajtát jelöl-e. A Szótörténeti tár példaanyaga a XVII. századból való: „1661: Tudakoztassad meg Bethlen Jánosné asszonyomtól az angliainak, kiszlandisnak, remeknek, kiszniczer mennél alább nem adják singit, mivel mindenik félét kell vétetnem [TML II, 160 Teleki Mihály Veér Judithoz]. 1687: Adtunk avatni Szabó Gáspárhoz mákszin fogyaték remeket hat singet [Uti]”.

Ugyanakkor számos példánk van a *remekposztó* összetételre: „1657: edes aszonyo(m)... adna három sing remek posztot s egy fertalt... masfel singh fekete Brassay postot singhit d 70 [Kv; SLt FE. 15]. 1711: 13 Sing kék Remek Posztó 31 // 20 [ApLt 5 Apor Péter inv.]”.

A mai melléknévi jelentését a *remek*, mint már említettük, a *mesterremek* összetételből nyerte. Eredeti jelentése főnév volt, és együtt halad a *darab*-éval (Hadrovics 1992: 218). Az összetételből először elvonódott a *remek* mint 'vizsgadarab'. Erre már 1561-ből van példa (lásd fenn). Így az önállósult *remek* a *mester* szóból magába szívott bizonyos pozitív többletet a *darab*-bal szemben, amely ilyen kapcsolatban sokkal ritkábban szerepelt. Ez az értéktöbblet tette lehetővé, hogy a *remek-munka* dicsérő értelmű legyen. Az ilyen összetételekből vonódott el egyrészt a felértékelő jelentésű *remek* főnév, mint 'műalkotás', másrészt az ugyancsak nagyon dicsérő *remek* melléknév (Hadrovics 1992: 218).

Mindkét esetre tehát kései, XIX. századi adalékokat hozhatunk példaként. A főnév esetében a tágabb, általánosabb 'alkotás' jelentéskörben: „1811: Tű! a' Bölts Teremtő keze' remekjei! Az egész Természet szépsége' jelei Ró'sa és Liliom! nékem engedjetek! Nyiljék-meg ezerszer szep szin kebeletek; Hogy én annak minden rejtekit láthassam, És szépségteket bár félig le-írhassam! [ÁrÉ 197–8]. 1881: Vajon te, Ődön, ki rákuperogsz egy gyékényre az Ellenzékkel, háborús gondolataid között nem eszmélsz-e arra, hogy mi – gyors életű napilap – nem valami irodalmi remek közlésére törekedtünk, csak egy változatosan... összeállított mellékletre, melyet valami igen ma-

gos szempontból megítélni igen gyarló dolog? [PLEv. 85–6 Petelei István Jakab Ödönhöz]”.

A melléknévi példák tehát szintén későiek, ’kiváló’, ’kitűnő’ jelentést hordoznak: „1823–1830: De ezen maschináknak leírásokhoz nem egynéhány minutáig való nézés kíváncsnak... ezek anglus találmányok, és az emberi találmányos észnek remek munkáinak méltán tartathatnak [FogE 208]. 1879: Elekcse né kikötötte, hogy nála nélkül ne menjünk, s így: ő is jön, Elekcse is, Czakó is – s tán a pap, akit Czakó József halhatatlanított „remek szónoklatáért” a te esküvőd alkalmából [PLEv. 57 Petelei István Jakab Ödönhöz]”.

A *remekel* ige a melléknévből keletkezett Hadrovics szerint (1992: 219), majd ebből *remekelés*, *remeklés* főnév. Valóban, a Szótörténeti tárban is csupán XIX. századi adalékokat találni, ezek azonban nagyon is konkrétan a céhéltre vonatkoznak, s ’remekkesztés’-t jelentenek: „1807: a ... három békővedzettnek a remeklés megengedtetik a nemes Céh előtt [Dés; DFaz. 36]. 1819: Tartozik... égy kövér Sertést meg perselni, megtakarítani, és fel bontani, s annak minden féle aprolékját tisztességesen és leg jobb izüen fel takarítani ... és ha a ki adott Norma ellen a Remeklésben tetemes hibákat ejtene a Czéhba bé vétetni köteles a Czéh... ne légyen [Kv; MészCLEv.]”.

A *remekezik*, *remekezés* származékokra azonban korábbi, már a XVIII. század első feléből vonultat fel adatokat a Tár. A *remekezik*-re (’remeket készít’) például: 1752-ből: „Valamely mester Legény... az betsületes Chéhban bé akar álani, az tartozik Remmekezni [Kv; KCJk 16]”; a *remekezés*-re (’remekkesztés’) pedig 1738-ból: „meg engette... egj Pohart két pecsetet, ket Gyűrűt készíteni, tekintven a’ Bletes Czeh... mind az Iffiak kettős allapottyokat es egy Hassal löttek es egjczersmind jo magok viseleteket, es egjut való Remekezéseket [Kv; ÖCJk]”. Itt az utolsó adat 1821-ből való: „Szabo István ... mindenkinél égy égy Holnapot töltsen ki, azután pedig mindgyárt Remekezés-re botsáttassék [Kv; FésCJk 31]”.

Szintén a *remek* származéka a *remekes* és a *remekező*, ’remekkesztő’ jelentésben, mindkettőre van adalékunk a XVII. századból: *remekes*: „1655/1754 k.: Ha mi rejtéket tsinális, szükség hogy ugy tsinálta légyen a Remekes, hogy az nem valami... asztalos Mesterséghez nem illendő észközzel nyilyék [Kv; ACJk 23]”; *remekező*: „1655/1754 k.: Ezek utána betsülettel a’ Remekező a’ két Láto Mestert a Czéh házhöz kísérje [Kv; ACJk 23 – A mesterremek bemutatása után]”.

E dolgozat bemutatásával alátámasztani, igazolni kívántam a *remek* szó jelentésfejlődésével kapcsolatban már korábban megállapított tényeket, valamint pontosítani és gazdagítani a különböző származékok jelentésárnyalataira vonatkozó állításokat. Ugyanakkor fel szeretném újra hívni a figyelmet a Szótörténeti tár gazdag adatanyagára, amelyben sokszor az eddig ismert adatokkal szemben korábbiak bukkannak fel, s amely szövegeivel együtt egy-egy ilyen tanulmány megírásakor nemcsak nyelvészeti, hanem igazi művelődéstörténeti csemegét nyújt.

IRODALOM

- Bárczi Géza 1941: *Magyar szófejtő szótár*, Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.
- D. Bartha Katalin 1958: *Magyar történeti szóalaktan*, Budapest, Tankönyvkiadó.
- Hadrovics László 1965: Remek, in *Jövevényszó-vizsgálatok*, Budapest, Akadémiai = *Nyelvtudományi Értekezések* **50**, 45–6.
- Hadrovics László 1992: *Magyar történeti jelentéstan*, Budapest, Akadémiai.
- Horger Antal 1924: *A magyar szavak története. Közérdekű magyar szófejtések gyűjteménye*, Budapest, Kókai Lajos kiadása.
- Károly Sándor 1970: *Általános és magyar jelentéstan*, Budapest, Akadémiai.
- Kertész Manó 1921: A céhek nyelvi emlékei, *Magyar Nyelvőr* **45**, 353–8.
- Kertész Manó 1924: A nyelv művelődéstörténeti emlékei, *Magyar Nyelvőr* **48**, 1–6.
- Simonyi Zsigmond 1919: A nyelv és a társadalom, *Magyar Nyelvőr* **43**, 5.
- SzT. = Szabó T. Attila–Vámszer Márta 2002: *Erdélyi magyar szótörténeti tár* **11**, Budapest–Kolozsvár, Akadémiai Kiadó–Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadványa.
- Szarvas Gábor 1884: Helyreigazítások, magyarázatok. Remek, *Magyar Nyelvőr* **13**, 323.
- TESz. = Benkő Loránd főszerk. 1967–1976: *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* **1–3**, Budapest, Akadémiai.
- Úrhegyi Emilia 1969: Remek, *Magyar Nyelv* **65**, 431.